
Usta, M. (2019) Türkmenistan Sahasında Olup Anadolu Sahasında Olmayan Nasreddin Hoca Fıkralarının Mizah Teorileri Bağlamında Değerlendirilmesi. *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*. Cilt:2, Sayı: 1, 141-174

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Recieved: 14.03.2019

Kabul / Accepted: 16.04.2019

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKMENİSTAN SAHASINDA OLUP ANADOLU SAHASINDA OLMAYAN NASREDDİN HOCA FIKRALARININ MİZAH TEORİLERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Mustafa Usta*

Öz

Büyük bir kültürel birikimle anılan Nasreddin Hoca, tarihsel hayatı ile ilgili tartışmalarla beraber bir fıkra tipi olarak, Türk fıkra tiplerinin en meşhurdur. Mizah, yergi, hikmet gibi temel özellikleriyle belli bir karakteristiğe sahip olan Nasreddin Hoca, fıkraları ile hem coğrafi yaygınlık, hem de sayıca fazlalığı bakımından Türk ve dünya fıkra edebiyatında emsalsiz bir konuma sahiptir. Bu yaygınlığa ulaştığı yerlerden biri de Türkmenistan'dır.

Biz bu çalışmamızda Nasreddin Hoca'nın Türkmenistan edebiyatındaki yerini araştırdık ve mevcut fıkralarını tespit edip Anadolu sahasında olmayan kırk iki fıkrayı mizah teorileri açısından inceleyerek bu fıkraların tamamını ekler bölümünde yer verdik.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Nasreddin Hoca, Türkmenistan, Mizah Teorileri

* Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi

EVALUATION OF NASREDDIN HODJA JOKES IN TURKMENISTAN
FIELD AND NOT IN ANATOLIAN FIELD IN THE CONTEXT OF HUMOR
THEORIES

Abstract

Nasreddin Hodja, who is mentioned with a great cultural accumulation, is the most famous of the Turkish joke types as an anecdote type with the discussions about his historical life. Nasreddin Hodja, who has a certain characteristic with its basic features such as humor, satire and wisdom, has an unprecedented position in both Turkish and world language literature in terms of both geographic prevalence and surplus. One of the places where it reached this prevalence is Turkmenistan.

In this study, we investigated the place of Nasreddin Hodja in Turkmenistan literature and examined all of these jokes in the section of appendices by examining forty-two jokes which are not in Anatolian field.

Keywords: *Joke, Nasreddin Hodja, Turkmenistan, Theories Of Humor*

1. Giriş

Türk dünyasının önemli tiplerinden bir olan Nasreddin Hoca, geniş bir temsil yeteneğine sahiptir. Bu yönüyle de Türkçenin konuşulduğu coğrafi alan içinde ve dünyada ünü kabul edilir. Biz de bu çalışmamızda Nasreddin Hoca'nın geçmişten bugüne yaygınlık kazandığı Türkmenistan sahasındaki fıkralarını inceleyeceğiz. Bu minvalde Anadolu sahasında olmayıp Türkmenistan sahasında olan Nasreddin Hoca fıkralarını tespit etmeye çalışacak, elde ettiğimiz fıkra metinlerini de mizah teorileri açısından inceleyeceğiz. Hemen başında belirtelim ki buradaki fıkralar yazılı kaynaklardan alınmıştır.

Bu noktada Nasreddin Hoca söz konusu olunca iki tür kimlikten söz etmemiz gerekir. Birincisi reel-tarihsel kimlik, ikincisi ise edebiyat-tip kimliğidir.

1.1. Nasreddin Hoca'nın Tarihi Kişiliği

Nasreddin Hoca'nın tarihsel kimliğine baktığımızda genelde rivayetlerle karşılaşırız. Onun milliyeti ile ilgili Arap olduğuna dair görüşler de mevcuttur. İbrahim Dadukî Nasreddin Hoca'nın Araplar tarafından sahiplenildiğini söyler (Dakuki, 1996: 115). Ancak Türk olduğu tartışma götürmez bir gerçektir.

Bu minvalde Nasreddin Hoca'nın milliyeti ile benzer bir tartışma da Türk boyları arasında nereli olduğu ile ilgilidir. Türk boyları arasında oldukça yaygın oluşu, onun hangi Türk boyuna mensup olduğu konusunda ihtilafa neden olmuştur. Hemen hemen birçok Türk boyu Nasreddin Hoca'nın kendi boyundan olduğunu iddia etmiştir.

Azeri Türkleri Nasreddin Hoca'yı bildik şahsiyetinden öte bir başka kişiyle ilişkilendirirler. Bu kişi de ünlü bilgin, düşünür ve gökbilimci Nasreddin Tusi'dir. "Azerbaycanlı araştırmacılar Nasreddin Hoca'nın Nasreddin Tusi olduğuna dair iddiaları ortaya atmışlardır." (Sakaoğlu-Alptekin, 2009: 59). Memmedağa Sultanov'un Nasreddin Hoca'nın; Meraga Gözlemevi'nin kurucusu ünlü bilgin, düşünür ve gökbilimci Hâce Nasrettin-i Tûsi olduğunu savunarak, Nasreddin Hoca'nın Azerbaycanlı olduğunu iddia etmiştir. (bkz. Birdoğan, 1997: 34-35). Öyle ki Azerbaycan'da yayımlanan ve ses getiren bir dergiye Molla Nasreddin adı verilmiştir.

Kazaklar kendi dillerine uygun olarak “Kocanasır” diye adlandırdıkları Nasreddin Hoca’yı o kadar benimsemişlerdir ki, onun Kazak coğrafyasının Çimkent, Almatı, Aktöbe, Kostanay, Semey veya Astana gibi herhangi bir şehrinde yaşamış efsanevi bir şahsiyet olduğunu iddia etmişlerdir (A. Kara, 12.05.2008, <http://atadan.wordpress.com>).

“Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetleri arasında Nasreddin Hoca’yla en çok Özbekistan ilgilenmekte ve Hoca’nın Özbek olduğunu savunmaktadır.” (Nasrattınoğlu, 1996: 39). Özbekler tarafından “Nasriddin Afandi” veya “Afandi” olarak adlandırılan Nasreddin Hoca’nın “Özbekistan’da (...) bir kaç türbesi vardır. Halk onu dede, baba diye sevip türbeler dikmiştir, makberler yapmıştır, heykeller dikmiştir (Taşkent, Buhara vd.)”. (Muradoğlu, 1996: 22). Nasreddin Hoca’nın Özbekistanlı olduğuna dair iki rivayet vardır:

Bu rivayetlerden birincisine göre; Nasreddin Hoca Buhara’da doğmuştur. Buharalı testici Şermamat’ın testinin içinde bulunduğu iki dişli bebek Nasreddin Hoca’dır (Cabbarov, 1990: 72). Bir diğer rivayet ise Nasreddin Hoca’nın Buhara’daki Zarafşan nehri yakınlarında bulunan ‘Şirini’ köyünden olduğu yönündedir. Özbek fıkralarındaki mahalli tiplerden biri olan Şirini köylüleri Afandi’nin kendi köylerinde doğup büyüdüğüne inanırlar. Hatta mezarının da burada olduğu söylerler (Otaş 1993: 43-44; Solmaz, 2016b: 232).

Buna paralel olarak aynı tartışma memleketi konusunda da vardır. Onun memleketi olarak özellikle Buhara, Akşehir ve Sivrihisar anılır. Bununla beraber Kastamonu, Kayseri, Kırşehir ve Karadeniz Bölgesi’yle de ilişkilendirenler vardır.

Tüm bunlarla beraber araştırmacıların büyük çoğunluğu Nasreddin Hoca’nın H.606 (M.1208-9), Sivrihisar’ın Horto köyünde doğduğunu daha sonra Akşehir’e yerleşip burada evlendiğini ve M.1284-5 yılında öldüğünü ifade ederek 13. yüzyılda yaşamış olduğunu belirtir.

1931’li yıllarda Sivrihisar’da bir mezar taşı bulunmuştur. Üzerindeki kitabeye göre H. 727’de (1326-1327) ölen Nasreddin Hoca’nın kızı Fatıma’ya aittir. Bu tarih, Hoca Nasreddin’in ölüm tarihi olarak ileri sürülen H. 683’ten (1284-1285) 41/42 yıl sonrasına rastlar. (Boratav, 2006: 25). Boratav bu durumu şöyle açıklar:

“Bütün bunlar rastlantı mıdır? Yoksa bu olgular karşısında, bugün

dahi Hoca'nın torunları olarak kabul edilen kişilerin yaşadıkları bu Anadolu kasabasını onun doğum yeri olarak mı saymalıdır? (...) Öyle anlaşılıyor ki oldukça eski tarihlerden bu yana, Nasreddin Hoca soyundan diye bilinen kişileri —ve genel olarak Sivrihisarlılar— yerine göre, cin fikirli, saf, ya da tuhaf insanlar diye kabul eden bir gelenek meydana gelmiştir. (...) Sivrihisarlılar, saf ve tuhaf kişiler niteliğindeki ünlerini Nasreddin Hoca onların hemşerisi olduğu için mi kazanmışlardır? Yoksa tersine, bu kasaba halkının, ta XV. yüzyıla çıkan bu ünleri yüzünden mi Sivrihisar Nasreddin Hoca'nın vatanı sayılmıştır?” (Boratav, 2006: 25-26).

Tüm bu bilgiler ışığında Nasreddin Hoca'nın yaşadığı dönem Haçlı savaşlarının ve Moğol saldırılarının sebep olduğu kargaşaların yaşandığı bir devirdir. Böyle bir zamanda hazır cevaplılığı ve nüktedanlığı ile Nasreddin Hoca'nın ün kazandığı düşünülmektedir.

1.2. Nasreddin Hoca'nın Fıkra Tipi Oluşu

Edebi metinler incelenirken sıkça karşımıza tip kavramı çıkmaktadır. E. M. Forster'e göre roman kişileri yuvarlak ve yalınkat kişiler olmak üzere ikiye ayrılır (Forster, 2001: 108).

Özdemir Nutku, bu yaklaşımın daha açık ifadesini şu şekilde yapar: Bir yapıtın gelişimini sağlayan kişi yapımı yani kişileştirme. Kişileştirme ise iki ana bölümde olur: 1. Tip, 2. Karakter (Nutku, 2001: 181). Zaten Forster de yuvarlak kişiden karakteri, yalınkat kişiden de tipi kastetmektedir.

TDK'da tip “Hikâye, roman, tiyatro, fıkra gibi uzun anlatıma dayalı edebî eserlerde kişi kadrosu içinde yer alan ve belli bir düşüncenin, topluluğun zihniyetini ve ideolojinin temsilciliğini yüklenen kişi.” (TDK, 26.09.2006, <http://www.tdk.gov.tr>) olarak tanımlanırken; Mehmet Kaplan Tip Tahlilleri adlı eserinde tipi muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil eden kişi olarak tanımlar (Kaplan, 2016: 9). İbrahim Erşahin ise Halk Kültürü ve Edebiyat Sözlüğü isimli eserinde: “Öykü, roman ya da tiyatrodaki benzerlerinin ortak niteliklerini kişiliğinde toplayan, bir özelliği, bütün öbür yönlerini örtecek kadar keskin olan kahraman.” (Erşahin, 2005: 333) olarak tanımlar.

Dursun Yıldırım'a göre fıkraların temel hususiyetlerinden biri de bir tipe bağlanmak suretiyle anlatılmalarıdır (Yıldırım: 1999: 18). Fıkra tipleri bu yönüyle belli bir topluluğun ya da düşüncenin sesi olurlar.

Fıkra-tipleri reel-yaşamış kişiler olabileceği gibi, çeşitli zümrelerin, azınlıkların, bölge ve yörelerin, kültürlerin ortak hususiyetlerinin bir araya gelmesinden meydana gelen, fizik ve ruhî portre kazanmış, ortak yapı hususiyetlerini belli bir şahsiyet halinde meydana koymuş, kişilik vasfı belirmiş temsili tipler de olabilir. Aslında bütün fıkra-tipleri, öz kişilikleri unutulmuş veya bundan kurtulmuş şahıslar arasından meydana getirilmiştir. Doğduğu ve yaşadığı cemiyetin ortak yönlerini temsil ettiği ölçüde de yayılma, tanınma ve kabul edilme alanını genişletmiştir (Yıldırım; 1992: 18).

Nasreddin Hoca da çokça gerçek bir kişi olarak algılansa da aslında bir edebiyat-fıkra tipidir. Gerçek-tarihsel bir kişiden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Zaten fıkra tipleri de genelde bu şekilde oluşur. Yani bir proto-tip mevcutsa da her bölgedeki halk kendi yaşayış ve eğilimlerine göre bir Nasreddin Hoca tipi meydana getirmişlerdir.

Dolayısıyla tiplerin temsil ettiği şahsiyeti onlara halk kazandırmıştır. Halk, onları görmek istediği kalıplar içine koymuştur. Böyle olunca da hiçbir fıkra-tipi, ferdi bir şahsiyet olarak ifade edilemez. Tipin şahsiyeti cemiyetin ortak eğilimlerinden şekillendiğine göre, bu tip, ortak şahsiyeti temsil eden 'fıkra-tipi' olarak değerlendirilebilir (Yıldırım, 1999: 18).

Fıkra tipinin içinde yetiştiği toplumun sosyo-kültürel, dinî-didaktik birçok özelliğini bünyesinde taşıdığını ve bu özellikleri bir sonraki nesle fıkra tipi sayesinde aktardığını ifade eden Erhan Solmaz, tipin halk içinde sevilip benimsenmesinde önemli olan hususlardan birinin, tipin bireysel tecrübeyi yansıtırken 'kolektif bir bilinç' sergilemesi olduğunu ifade eder (Solmaz, 2016b: 231).

Nasreddin Hoca'nın diğer tiplerden en önemli farkı, büyük bir şöhrete ve yaygınlığa erişmiş olmasıdır. "Nasreddin Hoca Doğu Türkistan'dan kıt'a Avrupası içlerine, Sibiry'a'dan Kuzey Afrika'ya kadar Türk dünyasında [hemen her yöreyi ve insanını] 'ortak temsil' yeteneği kazanmış bir 'fıkra tipi'dir.'" (Görkem, 2012: 102).

Özbekistan'da doğumu ile adeta 'mitik' bir kahraman olan Nasreddin Hoca, halkın gözü-kulağı, hislerinin tercümanıdır (Solmaz, 2016b: 236).

“Nasreddin Hoca'ya bağlı olarak anlatılan fıkralar, âdeta Türk düşüncesinin olukları, çeşitli ifade kalıpları gibidir.” (Yıldırım, 1999: 26).

Bir fıkra tipi olarak bu şöhrete ulaşması onun hangi milletten ve nereli olduğu gibi meselelerde ihtilafların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira bağlam merkezli halkbilim kuramları açısından baktığımızda da her ulus, boy ve bölge kendi Nasreddin Hoca'sını meydana getirmiştir. Öte yandan bu şöhreti onun diğer fıkra tipleri üzerinde baskın olmasından kaynaklı olarak onlara ait fıkraların da Nasreddin Hoca tipine bağlanmasına neden olmuştur.

Esasen sözlü kültür ortamında doğmuş ve yayılmış olan Nasreddin Hoca fıkraları zamanla diğer ortamlara da geçerek etkinliğini genişletmiştir. Sözlü ortamda dünden bugüne hep var olagelmış olmakla beraber zaman içinde her türden yazılı ortamlarda (yazmalar, taş basmalar, diğer basılı eserler) ve daha yeni dönemlerde ise elektronik ortamda da yerini almıştır.

Nasreddin Hoca fıkralarını bu perspektifle bakınca da tarihsel kimlikte bir gerçek Nasreddin Hoca bulunduğu ve bugün eldeki fıkraların ancak bir bölümünün bu kimliğe uygun olduğu; ancak tipleşmesi sonucu Nasreddin Hoca ile ilgili oluşan her fıkranın Nasreddin Hoca fıkrası olduğu ve bu kimliğin bir parçası olduğu kabul edilmek durumundadır.

2. Türkmenistan'da Nasreddin Hoca Fıkraları

Türk boylarının hepsinde görüldüğü üzere Türkmenistan'da da mizah önemli bir yer teşkil eder. Burada fıkra “yomak”, “şorta söz”, “anekdot”, “değişme” gibi isimlerle adlandırılır. Bu anlatılardaki önemli tiplerden bazıları ise Esenpolat, Kemine, Memed Araz, Garı Ata, Durdı Kılıç, Ata Mergen Köpek, Ata Salih, Behlül Dana ve Nasreddin Ependi'dir.

Bunların içinde şüphesiz Nasreddin Hoca, en yaygın fıkra tipidir. O, Türkmenistan'da Nasreddin Ependi ya da sadece Ependi şeklinde isimlendirilir. Nasreddin Hoca fıkraları ise “Nesirdin Ependi Letipiliri veya Efendi Letipirili adıyla bilinmektedir” (Alptekin, 2011: 23).

Nasreddin Hoca'nın ve fıkralarının Türkmenistan'da ne şekilde var olduğu konusunda ise üç farklı görüş vardır. Bu görüşler şu şekildedir:

1) Nasreddin Hoca'nın Türkmenistanlı olduğu görüşü: “Türkmen fıkralarında Nasreddin Hoca Türkmen olarak ve Ependi adıyla verilir. Bu

Ependi Türkmenistan’da doğmuş, büyümüş ve yaşamış bir insan olarak kabul edilir.” (Rahmankulov, 1998: 43).

2) Nasreddin Hoca’nın Özbek olduğu ve oradan Türkmenistan’a geçtiği görüşü: Özbekler onun Buharalı olduğunu savunmaktadır. Hatta burada türbeleri vardır (Muradoğlu, 1996: 22).

3) Nasreddin Hoca’nın Anadolu Türklerinden olduğu görüşü: Bu görüşe göre Nasreddin Hoca, Anadolu Türklerindedir. Fıkralarının buradan Türkmenistan’a folklor taşıyıcıları vasıtasıyla Azerbaycan ve İran'a, buradan da Türkmenistan'a girmiştir (Bkz. Sakaoğlu-Alptekin, 2009: 71).

Malum ki; ‘ependi’ kelimesi Yunancadır ve bu kelimenin Anadolu üzerinden Özbekistan ve Türkmenistan’a geçmiş olması muhtemeldir. Zira Rıdvan Öztürk’ün (2006) aktardığına göre ependi kelimesi Özbekler tarafından Yunanca asıllı Türkçe bir kelime olduğu gösterilmiş, Türkiye Türkçesindeki benzer anlamlar sıralandıktan sonra dördüncü anlam olarak da Hoca Nasreddin’i belirttiği bildirilmiştir. (Ma’rufov I, 63; Öztürk, 2006: 420).

Öztürk, Nasreddin Hoca’yı ‘efendi, ependi, apendi’ şeklinde adlandıran Türk bölgelerinin 50–90. boylamlar ile 40. enlemin iki yanında bulunan Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Doğu Türkistan’ın olduğunu belirtir. Anadolu merkezli olan “efendi” kelimesinin Anadolu’da ve İran’da Nasreddin Hoca karşılığında kullanılmayıp bu bölgelerin doğuya doğru devamı olan bölgelerde kullanılmasına da dikkat çeker (Öztürk, 2006: 419). Tüm bunlar göz önüne alındığında Rum diyarından gelenler için bu kelimenin kullanılması Nasreddin Hoca’nın nereli olduğuna ilişkin yapılacak izahlar açısından önemlidir.

Mevcut elde edilen diğer veriler de Nasreddin Hoca’nın bir Anadolu Türkü olduğunu göstermekle birlikte; Nasreddin Hoca’nın tarihsel kişiliği bir kenara bırakılırsa o, her üç görüşün içine de yerleşebilecek durumdadır. Zira üzerinde tartıştığımız bu kişi artık bir fıkra tipi olmuştur. Bundan dolayı anlatıcı ve dinleyici onu her yeni oluşumda nereye yerleştirirse o artık oralıdır.

Türkmenistan’da Nasreddin Hoca ile ilgili ilk çalışmalar 1925 yılında ilk sayısı çıkarılan “Tokmak” dergisinde “Ependi, Keminä, Mıralı ve Soltansöyün, Capbaklar, Esenpolad” gibi tiplerin fıkralarına yer verilmesi

suretiyle başlanmıştır (Halmuhammedov, 1977:103; Kalenderoğlu, 2016: 676).

Türkmenistan’da Nasreddin Hoca (Ependi) ile ilgili ilk kitap ise 1937 yılında N. Soyunov tarafından yayımlanan Nasreddin Ependi isimli kitaptır. Eserde, Ependi’nin kısa hayat hikâyesinin yanında 173 fıkrası bulunmaktadır (Sakaoğlu-Alptekin, 2009: 71).

Yine 1937 yılında Yakup Nasırlı’nın çalışması da ilkler arasındadır. Nasırlı’nın Nasreddin Hoca ile ilgili yazmış olduğu “Ependi” adlı kitabı 219 sayfadan ibaret olup, Türkmenistan’da o döneme kadar Nasreddin Hoca ile ilgili anlatılan şorta sözlerin (fıkra) tamamını kapsamaktadır. Eserde ayrıca, Nasreddin Hoca’nın “Ependi, Mollanasreddin, Nasreddin Ependi, Hoja Nasreddin Ependi” adlarıyla sadece Türkmenler arasında değil, tüm Türkistan’daki Türk toplulukları arasında da meşhur olduğu vurgulanmıştır (Berkeliyev, 1980: 26; Kalenderoğlu, 2016: 677).

Daha sonra P. Aliyey’in, Kemine’nin Saylanan Eserleri, Berdi Kerbabbayev’in, Şorta Sözler, adlı eserlerde de Nasreddin Hoca’ya ait bilgi ve fıkralara yer verilmiştir (Sakaoğlu-Alptekin, 2009: 71).

Türkmenistan’da, Anadolu sahasında Nasreddin Hoca fıkraları diye bildiğimiz bazı fıkralar Kemine ve Esenpulat fıkra tiplerine bağlı olarak anlatılır. F. Rahmankulov’a göre; “Şu ana kadar Kemine’nin bine yakın fıkrası tespit edilmiştir. Bu fıkraların sadece iki yüz elli tanesi Kemine’ye aittir. Geri kalan fıkralar ise Nasreddin Hoca fıkraları olup bunlar Kemine’ye mal edilmiştir.” (Rahmankulov, 1997: 207). “Ye Kürküm Ye, Bu Dana Boşanırsa Ondan Daha Beterdir, Tazı Olur, Kime Görünürsen Görün, Geziyor Olsaydı Bize de Gelirdi, Kemine Ve Hırsız” (Yağmur, 2009: 911) isimli fıkralar bu duruma örnektir.

Bu durumun tam tersinin söz konusu olması da pekâlâ mümkündür. Örneğin ilerleyen bölümlerde de bilgi vereceğimiz üzere Anadolu sahasında olmayıp da Türkmenistan sahasında olan Nasreddin Hoca fıkraları vardır. Bu fıkraların içinde Kemine ya da bir başka fıkra tipine bağlı olarak anlatılan fıkralar mevcuttur. Bu da bazı fıkraların Nasreddin Hoca tipine bağlanmış olma ihtimalini arttırmaktadır. Örneğin Behlül Dâna’ya bağlı anlatılan şu fıkra aynı şekilde Nasreddin Hoca tipine bağlı olarak da anlatılmaktadır:

“Ependi bir gün sokaktan geçerken bir onun sarığını alıp kaçar.

Ependi sesini çıkarmadan kaçan adamın aksine mezarlığa doğru gider. Onu görenler: “Peki Ependi burada ne yapıyorsun?” diye sorarlar. “Bir adam benim sarığımı alıp kaçtı. Ben onu bekliyorum.” diye cevap verir. Bunun üzerine adamlar: “Sarığımı alıp kaçan adamın burada ne işi var? Git onu başka yerde ara!” derler. Ependi ise: “Yahu kardeşler, onu niçin arayayım? Başka gidecek yeri yoktur. Yine sonunda geleceği yer burasıdır.” der. (Özkan, 1999: 249)

Yaptığımız çalışmada varyant farklılıkları ile beraber bizler de birçok Nasreddin Hoca fıkrasının Anadolu sahasındaki fıkralar ile benzerlik gösterdiğini tespit ettik. Farklılıklar ise şüphesiz anlatıcı /müstensih, ortam ve dinleyici etkisine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Birçok fıkrada bu sebebe bağlı olarak farklılıklar mevcut olmakla birlikte aşağıda verecek olduğumuz fıkralardaki farklılıklar daha da belirgindir.

Sopa cezasının verildiği bir fıkrada Anadolu varyantlarından Tokmakçioğlu'nun (1981: 196-197) vermiş olduğu metinde Timur'un Nasreddin Hoca'ya sopa cezası verdiği görülürken, Ş. Kurgan'ın (1996: 79) vermiş olduğu metinde Timur adı hiç geçmez. Bu varyantta onun yerine bir kadı vardır. Cezanın verildiği kişi ise içki içerken yakalanan birisidir. Türkmenistan'daki varyantlarda ise birinde ceza Anadolu varyantındaki gibi sarhoş bir sipahiye verilirken birinde ise şu şekildedir:

Bir gün Timurlenk, işlediği bir kabahat için bir hizmetçi kadına beş yüz sopa vurulmasını emretmiş. Bunu duyan Efendi hemen gülmüş. Bunu gören Timurlenk: “Ben ceza verdiğimde sen niye gülüyorsun? diye sorduğunda Efendi başını eğerek: “O beş sopadan sonra yerinden kalkamaz, sizin de beş yüz sopa deldiğinizi duyunca ‘Bizim padişah saymayı bilmiyor.’” diye düşündüm. Bu yüzden güldüm.” diye cevap vermiş. Bunu duyan Timurlenk, cezasını geri almış (Rahmankulov, 1998: 230).

Bazen de Türkmenistan sahasındaki fıkraların diğer Türk coğrafyalarındaki fıkraların da varyantı olduğu görülmektedir. Bu fıkra metinleri arasında küçük farklılıklar vardır.

Örneğin İsa Özkan'ın vermiş olduğu ‘Kazan Yerine Havuz İsteseydim Ne Yapardım’ (1999: 300) isimli fıkra metni hem Anadolu hem de Türkmenistan ve Azerbaycan'da anlatılır. Türkmenistan ve Azerbaycan varyantlarını kıyasladığımızda, Azerbaycan varyantında mekân hamamdır.

Türkmenistan varyantında ise hamamın içindeki havuzdur. Türkmenistan varyantında hocanın muhatabı Azeri varyantındaki vali yerine ‘han’dır. Ayrıca Ependi, içi su dolu büyük bir kazan getirilmesini talep eder ve bu talebi yerine getirilir. Ancak Han, Ependi’nin sesine çok öfkelenince etrafındakilere “Suyu başından dökmeye başlayın, bitinceye kadar da kırbaçlayın.” diye emreder. Her kırbaç değdiğinde Ependi şükreder. Sebebini soranlara, “Kazan yerine havuz demediğime şükrediyorum.” der.

Türkmenistan sahasında dört yüzden fazla Nasreddin Hoca fıkrası mevcuttur. Bunlardan tespit edebildiğimiz kadarıyla kırk iki tanesi ise Anadolu sahasında görülmemektedir. Bu bölümde de bu fıkralarla ilgili bilgilere yer verecek ve mizah teorileri açısından inceleyeceğiz.

2.1. Anadolu Sahasında Olmayan Türkmenistan’da Olan Nasreddin Hoca Fıkraları

Anadolu sahasında olmayıp Türkmenistan sahasında olan Nasreddin Hoca fıkralarının sayısını kırk iki olarak tespit ettik. Bu tespitimizi ise yazılı kaynaklardan yaptık. Bu kaynaklar: Mustafa Duman’ın (2008) ‘Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası’ adlı eseri, İsa Özkan’ın (1999) ‘Ependi Şorta Sözler Yomaklar’ isimli eseri, Şükrü Kurgan’ın (1996) ‘Nasreddin Hoca’ isimli eseri, Feyzullah Rahmankulov’un (1997) ‘Türkmenistan’da Nasreddin Hoca Fıkraları’ adlı doktora tezi, Erhan Solmaz’ın (2016a) ‘Özbek Mizahında Nasreddin Hoca Tipi ve Fıkraları’ adlı doktora tezi ve 1600’den fazla Nasreddin Hoca fıkrasını tespit ettiğimiz ‘Nasreddin Hoca Tipi Ve Fıkralarının Oluşumunun Bağlam Merkezli Halk Bilim Yöntemleri Açısından İncelenmesi’ (2015) adlı yüksek lisans tezimiz.

Tespit ettiğimiz bu fıkraların içinde bazılarının diğer Türk devletlerinde de anlatıldığı görülmektedir. Bilhassa bunların içinde ‘Özbek’ sahası önemli bir yer teşkil eder. Öksürüğü Yarım Çıkarma, Soğuşun Üşümesi, Alışkanlık Olması, Hiç Götürme, İki Eşeğin Yükünü Yükleme, İskender Zülkarneyn’in Annesini Söyleme, At Nalı Bulunca Hayal Kurma, Ependi’nin Ekin Sularken Kurbağa Yakalaması, En Sonunda Gelinecek Yerin Mezarlık Olması gibi fıkralar bu sahada da anlatılmaktadır. Ayrıca At Nalı Bulunca Hayal Kurma isimli fıkra ‘Gürcitan’da da anlatılmaktadır.

Bununla birlikte Oğlun Olurum Deme, Ependi'nin Karısını Çok Beğenmesi isimli fıkralar 'Uygur' sahasında, Aynaya Bakma isimli fıkra 'Azerbaycan'da, İştahını Sorma isimli fıkra ise 'İran'da anlatılmaktadır.

Tespit edilen kırk iki fikranın bir kısmı ders vermeye (eğitme) yöneliktir. (Bkz. 1, 6, 15, 19, 21 ve 22 numaralı fıkra metinlerine). Dolayısıyla Nasreddin Hoca fıkralarının Türkmenistan sahasında eğlendirmenin yanında eğitme ve yönlendirme işlevinin de etkin olarak kullanıldığı söylenebilir. (Anadolu sahasında da var olan fıkra metinlerinin buradaki varyantlarının sonuna öğüt içerikli ifadelerin yerleştirilmesi bu duruma bir başka örnektir.). "Sosyal değerlerle ilgili fıkralarda doğrudan öğüt vermek yerine yaşamdan hareketle dinleyiciye ya da okuyucuya değerlerin nasıl algılatılması gerektiği sezdirilmeye çalışılır." (Batur vd., 2012: 585).

Fıkraların şahıs kadrosunda ise Nasreddin Hoca'nın dışında şu kişiler vardır: Hoca Nasreddin'in arkadaşı, Timurlenk, vezir /vezirler, köpek, Ependi'nin oğlu, it enikleri, görenler, Ependi'nin akrabalarından biri, komşu, tüccar, deve, eli sopalı biri, padişah, öğrenciler, kadı, Ependi'nin hanımı /karısı, köy halkı /köylüler, bir adam /adamlar /biri, kurbağa, boşboğaz, Ependi'nin yolda rastladığı kimseler ve aktar.

Bu şahıs kadrosu ile fıkraları incelediğimizde Nasreddin Hoca'nın bilhassa toplumdaki yönetici ve zengin kesime her daim üstün gelerek, onların gücünü kırdığı görülmektedir. Adil olmayan kadı, haram yollarla para kazanan tüccar, baskı ile devleti yöneten idareci Nasreddin Hoca'nın nezdinde tenkit edilir. Bu da zaman zaman idarecilerin baskısı altında kalan kimselerin, bizatihi kendilerinin çıkıp eleştirmelerine imkân olmadığından Nasreddin Hoca yoluyla mizahı kullanarak duygu ve düşüncelerini ifade ettiklerini gösterir. Sıradan insanlar da Nasreddin Hoca fıkralarında kendine yer bulur. Bu kimselere ekseriyetle ders veren Ependi, bazen de toplumu rahatsız edici tipleri eleştirir. Bu vesileyle de Türkmenistan halkının Ependi'nin zekâsı ile bazı meseleleri ve kişileri yargıladığını görüyoruz. Tüm bunlar da mezkûr fıkralarının eleştiri işlevini göstermektedir.

İncelediğimiz fıkraların ekseriyetinin diyalog yapısında kurulduğu görülmektedir (Bkz. 5, 7, 12, 16, 20, 25, 41,42 vb.) Karşılıklı konuşmalar halinde verilen bu fıkralarda genellikle son söz Nasreddin Hoca'ya aittir.

Bazı fıkralar ise Anadolu sahasındaki fıkraların kuruluş unsurları ile benzerlik gösterir. Birbirinin varyantı olacak kadar yakınlık gösteren bu fıkralardan biri şöyledir:

Anadolu Sahasında

Nasreddin Hoca'ya meğer günlerde bir gün bir kimesne gelüp: “Hoca! Lutf edüp var, fülân kimesnenün kızını bana dileyüver.” demiş. Hoca dahi varup kızı kendüye dilemiş. Badehu ol kimesne gelüp Hoca'ya demiş ki: “Niçe oldı? Kızı bize verürler mi?” Hoca dahi demiş ki: “Vallahi'l-azim! Bürazer! Bana dahi gücile verdiler.” demiş. (Duman, 2008: 217)

Türkmenistan Sahasında

Şehir pazarında üzüm çubuklarının fiyatı çok ucuz olduğu haberi çabucak alıcılara duyulur. Müşterilerden birisi Ependi'nin yanına gelip, fiyatı daha da aşağıya indirmek için aracılık etmesini ister. Ependi bunun üzerine satıcının yanına giderek bir şeyler söyler.

Neticeyi merak eden müşteri gelince Ependi: “Tam senin istediğin gibi oldu. Fakat biraz uğraştırdı. Satıcıyı kandırdım. Hatta senin istediğinden epeyce ucuz oldu. Bütün bunları sadece senin hatırın için yaptım. Nasıl beğendin mi?” der.

Müşteri sevincinden hoplamaya başlar. O anda Ependi: “Bu arada kendimi de ihmal etmedim. İnşallah kusuruma bakmazsın.” der.

Adam: “Aman Ependi bu da ne demek. Hangi ahmak kendi menfaatini unuttur? Söyle bakalım ne yaptın?”

“Çubuklar ucuz olduğu için hepsini kendim satın aldım!”. (Özkan, 1999: 315).

Tüm bu özellikleri ile Nasreddin Hoca Türkmenistan sahasında kendine münhasır bir yer edinmiştir. Görülüyor ki ortam ve anlatıcı etkisine bağlı olarak bu sahada bazı fıkralar dönüştürülmüş yahut yeni fıkralar meydana getirilmiş, bazı fıkralar ihtiyaç duyulduğunda başka tiplerden aktarılmak suretiyle Hoca'nın kimliğine uydurulmuş, bazıları ise farklı Türk boylarından alınmıştır.

2.2. Tespit Edilen Fıkraların Mizah Teorileri Açısından İncelenmesi

Platon, Darwin, Descartes, Kant gibi birçok isim mizah kavramı üzerine fikir yürütmüştür. Batı kaynaklı görüşler mizahın M.Ö. 4. ve 5. yy'e Yunanistan'a kadar uzandığından bahseder. Latince de "humere" olan mizah, nemli anlamına gelmektedir. İsim hali "umor", nemli ya da sıvı anlamındadır. Bu iki kelime, akıcı ve ıslaklık anlamında olan Yunancadan türemiştir. Bu sıvı ise insanda gülmeyi sağlar (Cavanaugh, 2002: 14; Yardımcı, 2010: 2).

Türkçe karşılığı 'gülmece' olan bu kelimenin yaygın kullanımı 'mizah'tır. Bu kelime ise dilimize Arapçadan geçmiştir. Kelimenin tanımıyla ilgili olarak çok farklı görüşler bulunmakla birlikte mizah gülmenin sanatsal bir yönü olarak ifade edilebilir.

Mizahın tanımı yapılmaya çalışılırken mizahla ilgili teoriler de gelişmiştir. Genel olarak bu teoriler üç başlık altında toplanmaktadır. Bu teoriler üstünlük teorisi, uyumsuzluk teorisi ve rahatlama teorisidir.

Nasreddin Hoca fıkralarının en temel işlevlerinden biri de 'güldürme-eğlendirme'dir. Hatta bu işlevin en belirgin görüldüğü ürünlerin başında Nasreddin Hoca fıkraları gelmektedir denebilir.

Biz de bu bağlamda Türkmenistan'da olan ve Anadolu sahasında olmayan Nasreddin Hoca fıkralarını bu üç teoriyi temel alarak incelemeye çalışacağız. Hemen başında belirtmek gerekir ki Zülfikar Bayraktar'ın da ifade ettiği üzere Nasreddin Hoca fıkraları hayatın içinden olması hasebiyle tek bir bakış açısıyla izah etmek güçtür (Bayraktar, 2010: 381). Bununla birlikte yine bu teorilerin tamamen mizahı karşıladığını iddia etmek mümkün olmadığı gibi bir fıkra birden çok mizah teorisinin başlığı altına uyabilmektedir.

2.2.1. Üstünlük Teorisi

Platon ile başlayan Aristoteles ve Hobbes tarafından geliştirilen Üstünlük teorisi en eski teorilerden biridir. Platon gülmeyi, bir kişinin diğerleri üzerinde üstünlük kurma isteğinin ifadesi olarak tanımlar. Ona göre gülmenin temelinde kendini bilmeme yatar. Kişi kendini olduğundan daha akıllı, daha zengin, daha namuslu sandığı surece komiktir. Zira Aristoteles'in de ifade ettiği gibi eğer insanlar gerçek hayatlarından daha iyi olarak

tanıtılırlarsa onların hataları tragedyanın konusu olur (Türkmen, 1999: 23-24).

Hobbes'a göre mizah, bizim daha önceki halimizle ve başkalarıyla kendimizi kıyasladıktan sonra kendimizi aniden daha üstün görmemizden doğar. Bu görüşe göre bir zafer kazanıldığında gülme işin içine girer. Bir bakıma gülme kendimizi kutlamakla yakından ilintilidir (Türkmen, 1999: 24).

Bu görüş; gülmenin temelini meydana gelen komik bir durumun ardından birinin diğerine olan zaferinde görmektedir. Bir başka deyişle; insanlar birinin düştüğü komik duruma gülerken, kendilerini o durumun dışında tutarak üstünlük duygusuyla hareket ederler. Aristoteles, gülmenin güçsüz ve çirkinlere karşılık doğduğunu söyler. Kişi kendi üstünlüğü ile karşıdakinin bedensel ve zihinsel kusurlarını karşılaştırır (Coughlin, 2002: 19, Konning ve Weiss, 2002: 2; Yardımcı, 2010: 22).

Bu teoriye göre; gülme isteği fiziksel biçime girerek otuz iki dışın birden görünmesi durumu söz konusu olur. Çünkü gülmenin temelinde, bir düşmana fiziksel bir meydan okuma ya da bir gözdağı vardır. Gülerken dişlerin böyle görünmesi, köpeklerin saldırgan davranışlarında olduğu gibi, bir kişinin cesaretini kanıtlama, üstünlüğünü gösterme yoludur. (Morreal, 1997: 12).

İnsanın kendisine gülmesi ile ilgili olarak da Rapp, "Kendi kendimize gülerken, mesela çocukluk resimlerimize bakarken gülmemiz gibi, tam anlamıyla ikinci benliğimizle özdeşleşmediğimiz için, o benliğe güleriz. Kendi saçmalıklarımıza gülerken daha fazla güleriz. Çünkü yapan da gülen de biziz" der (Türkmen, 1999: 27).

Üstünlük teorisinde duygu yönü daha ağırlıktadır. Eğlence, zafer kazanma duygusu ve galibiyetten dolayı insanın kendi kendini kutlaması ile ilişkilidir (Türkmen, 1999: 28).

Nasreddin Hoca fıkralarında da bu teoriye uyan birçok fıkra bulunmaktadır. Tespit ettiğimiz kırk dört fıkra için de bu durum geçerlidir.

Örneğin; 12. numara ile verdiğimiz 'Dessan Anlatma' isimli fıkroda öğrenciler Ependi ile alay ederek: "Ependi, ne kadar bilgili, ne kadar çok yaşamış olsan da âlimlerin bildiklerini bilmiyorsundur." derler. Ependi'nin

buna karşı çıkması üzerine öğrenciler ondan bir dëssan söylemesini isterler. Ependi'nin dëssan anlatmaya başlaması ile öğrenciler mağlup olur, ependi ise üstün gelir. Burada öğrencilerin durumunda olmayışımız ve temsil yeteneği kazanan Ependi'nin verdiği cevap ile üstün gelmesi bizde de gülmeye neden olur.

18. numara ile verdiğimiz 'Boşboğaza Öküz Deme' isimli fıkroda Ependi eşeğini önüne katıp giderken yolda bir boşboğaz: "Behey Ependi iki kişi olup nereye gidiyorsunuz?" diye sorar. Ependi ile dalga geöen bu kişi, onu küçük düşürmeye çalışır. Ancak fıkranın sonu gidişatın ani olarak tersine dönüp Ependi'nin üstün gelmesi ile biter. Ependi: "Siz şimdi şununla tam sütkardeşi gibi ayak uydurup yürüyöverin. Benim şurada azıcık işim var. Bittikten sonra arkanızdan yetişir her şeyi olduğu gibi söylerim." diyerek muhatabını yener. İnsanın kendinde olmayan; ancak başkalarında bulunan hatalar ve zaafılar gülmeye neden olduğu için daha isimlendirmede boşboğaz olarak ifade edilen kişi zaafıları ve hataları olan biridir. Bu yönüyle de Ependi ile alay etmek ister. Ancak Ependi'nin, onun bu zaafını ortaya çıkarıp, hazır cevaplılığı ile onu yenmesi ve dalga geömesi bir önceki halinden daha iyi bir duruma gelerek üstün gelmesini sağlar.

Yine 28. numara ile verdiğimiz 'Oğlun Olurum Deme' isimli fıkroda Biri Ependi'nin üzerine gülmek maksadıyla: "Senin annenin ölmesine çok üzöldüm, ölmeseydi ben onunla evlenirdim ve seni de evlat edinirdim, sen de benim oğlum olurdun." der. Ancak Ependi'nin bu gidişat içinde "Kolay, sen kızına bana verirsin, ben de senin oğlun olurum." diye rahat cevap vermesi onun üstün gelmesine neden olur. Ependi, kendisine karşı saygısız bir şekilde davranan kişiyi zekice vermiş olduğu cevap ile yenmiş ve gülünö duruma düşürerek bir nevi onu cezalandırmıştır. Kendisi ise üstün duruma geömiştir.

İncelediğimiz bu üç fıkradan yola çıkarak Nasreddin Hoca, kendini olduğundan daha zeki ve bilgili gören kişilerin bu eksikliklerini ortaya çıkararak üstünlük sağlar. Dolayısıyla kendini bilmeyen kişilerin komikliği bu fıkralarda nazara verilir.

Bu yönüyle baktığımızda incelediğimiz kırk dört fıkrada Nasreddin Hoca'nın üstün geldiği tipler; Timurlenk, padişah, vezir, boşboğaz, arkadaşi, biri /bir adam, öğrenciler, köylöler, aktar ve oğludur.

Görüldüğü üzere Nasreddin Hoca bilhassa padişahlar, vezirler, hanlar gibi güç sahibi ve idareci sınıftan kimselerle karşı karşıya gelmiştir. Bu otoritelerden ve idarecilerden biri, belki de en önemlisi Timur'dur. O, 17. yüzyılda yaşamış biri olmasına rağmen Nasreddin Hoca ile kaynaşmış ve birden fazla fıkra metninde kendine yer edinmiştir. Üstünlük teorisi açısından da en önemli örnekleri şüphesiz Timur fıkraları teşkil eder. Türkmenistan fıkralarında Timur Teymirlen veya Teymir olarak geçer.

Muhatapları ne kadar güçlü de olsa Nasreddin Hoca hiçbir zaman kendine güldürmez. Daima durumu kurtaracak bir çıkış yolu bulup üstünlüğü elde eder. Bazen de kendini bulunduğu durumdan daha üstün gösteren davranışlar sergiler. Tüm bunlar da üstünlük teorisinin tarifine aynen uyar (Türkmen, 1999: 26).

2.2.2. Uyumsuzluk Teorisi

Uyumsuzluk teorisinde temel düşünce, daha genel ve daha basittir. Tabiatta var olan her şeyin yani nesnelere ve hatta olayların belli kalıpları ve belli düzenleri vardır. Biz bu düzen içinde yaşarız. Bu kalıbın veya düzenin bozulması veya aksaması ise gülmeyi meydana getirir. Bu görüşü ilk defa Aristo *Retorik* adlı eserinde ileri sürmüştür. Ancak Aristo, Üstünlük teorisine ağırlık verdiği için, Uyumsuzluk üzerinde fazla durmamış ve sadece, "İnsanlar üzerinde belli bir beklenti yaratıp, sonra beklenmedik başka bir sonuçla karşılaştırmak onları güldürmüştür." şeklinde kısa bir temaslama yapmıştır. Bu fikir daha sonra, özellikle Kant ve Schopenhauer tarafından geliştirilmiş James Beattie tarafından 18. yüzyılda sistemli hale getirilmiştir (Türkmen, 1999, 28).

Kurama göre öykünün mantıklı gidişindeki ani sapma bir uyumsuzluktur. Bu uyumsuzluk ise gülmeye yol açar. Bir atletizm müsabakasında atletlerden birinin pistte koşarken geriye dönüp ters yönde koşması, uyumsuzluk teorisini izah etme açısından iyi bir örnektir (Güler-Ufuk Güler, 2000: 243).

Örneğin 7. numara ile verdiğimiz 'Alışkanlık Olması' isimli fıkroda Ependi'nin akrabalarından biri ağır hastadır. Konu komşu ziyarete gelmiştir. Gelenek olarak hastanın durumu Ependi'ye sorulur. Hikâye buraya kadar mantıklı bir gidiş içerisinde iken; Ependi'nin soruya 'Hüdaya şükür artık

tezce ölür.’ şeklinde cevap vermesi ile ani bir sapma gerçekleşir. Verilen cevap mevcut duruma uygun düşmez. Tüm bunlar da gülmeye neden olur.

Yine 29. numara ile verdiğimiz ‘Ependi’nin Karısının Kendini Asması’ isimli fıkra şu şekildedir:

Ependi’nin karısı kendisini asmış. Komşuları bu durumu ona söylemişler. Ependi olay yerine varıp, ağaçta asılı duran karısına şöyle demiş: “Keşke hep ağaçlar bunun gibi meyve verseydi.” (Rahmankulov, 1998: 44).

Ependi’nin karısının kendini asması trajik bir durumdur. Toplumun beklentisi Ependi’nin üzülmesi şeklindedir. Olay belli bir kalıp ve mevcut düzen halinde seyrederken Ependi’nin cevabı bu beklentilerin dışında ve mevcut kalıplara uymayan bir uyumsuzluk halindedir. Bu da komiği oluşturan unsurdur.

2.2.3. Rahatlama Teorisi

“Gülme teorilerinden biri de rahatlama teorisidir. Sıkıntıdan, stresten kurtulmaya ve rahatlamaya ağırlık veren bu teori, üstünlük ve uyumsuzluk teorileri ile birleşen bir alana sahiptir. Mesela, tehlikenin ortadan kalkması ile duyulan rahatlama veya önceki durumumuzdan daha iyi bir halde bulunmamızın verdiği duygu ‘gülme’ sebebidir diyen üstünlük teorisi ile rahatlama teorisi aynı alanda birleşmektedir.” (Türkmen, 1999, 31).

İlk defa Descartes (1649) tarafından tarif edilen bu teoriye göre gülme bir kötülüğü karşı kayıtsız olduğumuzda veya ondan bize zarar gelmeyeceğini anladığımızda meydana gelen sevinçtir (Türkmen, 1999: 31).

Artan gergin bir enerjinin rahatlamaya ihtiyaç duymasıyla ya da insanın bu enerjiye ulaşmasıyla komik bir olay ortaya çıkar. Gerginliğin daha da artması, gülünçlüğü ortaya çıkarır ve gerginliğin artması da komedinin artmasına neden olur (Yardımcı, 2010: 23; Susa, 2002: 57).

Örneğin 32. numara ile verdiğimiz ‘Günahını Affettirmek isimli fıkroda Ependi, güzel bir kadın görmüş ve gözünü ayırmadan saatlerce onu seyretmiştir. Birkaç defa zorlansa da bakmamaktan kendini alamamıştır. Ependi’nin, toplumda kabul gören dini inanç gereği bir başka kadına bakması yasaktır. Bu yasak ise sinirsel enerji birikimine neden olur. Ependi’nin eve

geldiğinde saatlerce çirkin olan hanımına bakarak günahını affettirmeye çalışması ise rahatlamaya neden olmuştur. Toplumca ayıp sayılan bu münasebetler insanda birikmiş sinirsel enerji meydana getirebilir. Ependi fıkrasının bu durumu içermesi ve anlatılması ile biz de güleriz. Çünkü sinirsel enerji açığa çıkar ve rahatlama gerçekleşir.

34. numara ile verdiğimiz ‘Orucu Bozma’ isimli fıkrada ise Ependi yaşanmıştır. Bir ramazan ayında o da oruç tutar. Ancak günlerin uzunluğundan dolayı, gün batıncaya kadar dayanamaz. Ağzı boğazı kurur, zor durumda kalır. John Morreall’a göre, “Herhangi bir yasak, bir kişinin, ne yasaklanmışsa onu yapma arzusunun artmasına neden olur ve bu hedefine ulaşamamış arzu, kendisini açığa çıkarılmamış sinirsel enerji olarak gösterebilir.” (Morreall, 1997: 32).

Burada Ependi’nin oruç tutmakla mükellef olması, bu yüzden de yeme içmesinin yasaklanması ancak yaşlı vücudunun buna dayanamaması sonucu sinirsel enerji birikmiştir. Nihayetinde ise “Ne yapalım Tanrı öteki dünyada bundan daha ağır bir ceza vermese gerek.” deyip su içmiştir. Böylelikle yasağın ortadan kalkması sonucu rahatlama meydana gelmiştir.

3. Sonuç

Tarihi bir şahsiyet ve bir fıkra tipi olarak iki farklı profili bulunan Nasreddin Hoca, gerçek-tarihsel bir kişiden yola çıkarak oluşturulmuş ve geniş bir temsiliyete sahip bir fıkra tipidir. Bu yönüyle yaklaşık sekiz asırdır Türk kültür hayatında var olmuş ve bugünlerde sayısı bin altı yüze aşkın fıkrasıyla büyük bir etkinlik göstermiştir. O, Türk kültür tarihinde seçkin bir yere sahiptir. Gerek Türkiye’de, gerek Avrupa ve Asya’ya kadar Türklerin yaşadığı ve etkinlik gösterdiği hemen hemen bütün coğrafyalarda kendisine yer bulabilmiş ender şahsiyetlerden birisidir. Bu nedenle de dünyada hiçbir fıkra tipiyle karşılaştırılmayacak derecede evrenselliğe sahiptir.

Etkinliğe ve yaygınlığa sahip olduğu yerlerden biri de Türkmenistan’dır. Kemine ve Esenpulat gibi fıkra tiplerinin bulunduğu Türkmenistan’da şüphesiz Nasreddin Hoca, en yaygın fıkra tipidir. Onun nereli olduğu tartışmaları bir tarafa, diğer Türk boylarında olduğu gibi Türkmenistan’da da bugün yaşamaya devam eden bir Nasreddin Hoca vardır.

Burada şunu belirtelim ki; Nasreddin Hoca fıkralarını tamamıyla vaktiyle belli bir tarih ve yerde yaşamış bir kişinin hayatının bir parçası olarak değil; bir fıkra tipine izafe edilerek uzun bir periyotta halk muhayyilesinde oluşmuş öyküler olarak değerlendirmek gerekir. Zira o, Türk kültürünün ortak hususiyetlerinin bir araya gelmesiyle manevi şahsiyet kazanmış, ortak yapı özelliklerini kendin de toplamıştır.

M. Kaplan'ın da ifade ettiği üzere tipler içinden çıktıkları toplumla yakın münasebetler içindedir. Hayvancı toplumun ideal kahraman tipinin 'alp tipi', ekincilikle uğraşan toplumun ideal tipinin 'veli tipi' oluşu (Kaplan, 2016: 9-10) tesadüfi değildir. Bu nedenle de Nasreddin Hoca tipi üzerine yapılacak olan çalışmalar, mevcut dönemde temsil edilen sosyal tabakanın analizine de imkân sağlayacaktır.

Nasreddin Hoca fıkraların bir müşterek üretimin sonucu olması nedeniyle de sürekli ihtiyaca göre yeni üretimler söz konusu olabilmektedir. Ortam ve anlatıcı etkisine bağlı olarak Türkmenistan'da bazı fıkralar dönüştürülmüş yahut yeni fıkralar meydana getirilmiş, bazı fıkralar ihtiyaç duyulduğunda başka tiplerden aktarılmak suretiyle Hoca'nın kimliğine uydurulmuş, bazıları ise farklı Türk boylarından alınmıştır.

Dört yüzden fazla Nasreddin Hoca fıkrası bu sahada anlatılmaktadır. Çalışmamızda bunların içinden kırk iki fıkranın Anadolu sahasında anlatılmadığını tespit ettik. Biz bu fıkraların tarihsel gerçekliğinin tespitinden ziyade; her ne zaman, nasıl ve nerede teşekkül ederse etsin 'Nasreddin Hoca fıkrası' olarak kabul edilmesi gerektiğine inanıyoruz.

İçlerinden bazılarının diğer Türk boylarında da anlatıldığı bu fıkralar; eğitime, eleştiri ve eğlendirme işlevi ile öne çıkmaktadır. Bizler çalışmamızda bu fıkraları mizah teorilerinden üstünlük teorisi, uyumsuzluk teorisi ve rahatlama teorisi açısından incelemeye çalıştık.

İncelediğimiz fıkraların çoğunluğunun mizah teorilerinden Üstünlük Teorisi ve Uyumsuzluk Teorisi'ne uyduğu görülmekle birlikte bir fıkranın birden fazla mizah teorisine uyduğunu da ifade edelim.

Zülfikar Bayraktar Nasreddin Hoca fıkralarını mizah teorileri açısından incelediği doktora tezinde yapmış olduğu şu tespitler incelemiş olduğumuz fıkra tipleri içinde geçerlidir:

“Nasreddin Hoca fıkralarında (...) ortaya çıkan gülme sadece sıradan bir refleks değildir. Bu bilinçli bir gülmedir. Gülen kişi bu yolla kendini ve karşısındakini belli bir hoşgörü atmosferi içinde yargılar ve bu durumu yine hoşgörü ile çözüme bağlar. Bu durum, Türk milletinin kendisiyle barışık olduğunu, komplekslerinden arındığını, kendi eksikliklerinin farkına varıp buna gülebildiğini göstermektedir. Kişinin eksikliklerini fark etmesi, buna gülebilmesi ve bununla ilgili çözüm üretmeye çalışması sağlıklı bir zihnin sonucudur.” (Bayraktar, 2010: 379).

İncelemiş olduğumuz bu kırk iki fıkrayı mizah teorilerine göre şu şekilde değerlendirebiliriz.

Üstünlük Teorisi'ne uyan fıkralar şunlardır: Halı'nın Altına Para Bırakma, Öksürüğü Yarım Çıkarma, Isırılmaktan Korkma, Yemeğin Yarisını Köpeğe Verme, Hiç Götürme, Dessan Anlatma, Bir Yılda Dağı Yok Etme, Ependi'nin Kargışının Tutması, Boşboğaza Öküz Deme, Adam Olmayı Öğretme, Dünya'nın Eni ve Boyunu Sorma, Afyonun Etkisini Deneme, Oğlun Olurum Deme, Saçın Sakaldan Büyük Olması, Arkana Sahip Olma, Lokman ile Kasap Arasındaki Farkı Söyleme, Eşeğini Dövme, Çok Yemek Yeme, İki Eşeğin Yükünü Yükleme, İskender Zülkarneyn'in Annesini Söyleme.

Uyumsuzluk Teorisi'ne uyan fıkralar şunlardır: Aynaya Bakma, Soğğun Üşümesi, Alışkanlık Olması, Devenin Başını Kesme, İki Deveden Birinin Kaçması, Çömleği Kutuluğundan Beri Tanıma, At Nalı Bulunca Hayal Kurma, Ependi'nin Ekin Sularken Kurbağa Yakalaması, En Sonunda Gelinecek Yerin Mezarlık Olması, İnsanları Kandırma, Yağı Dökme, Ucuz Olunca Kendine Alma, Ependi'nin Karısının Kendini Asması, Bağ Sahibinden Yardım İsteme.

Rahatlatma Teorisi'ne uyan fıkralar ise şunlardır: Allah'tan Öküz İsteme, Ependi'ye Hata Yaptın mı Diye Sorulması, Ependi'nin Karısını Çok Beğenmesi, Günahını Affettirmek, Orucu Bozma, İştahını Sorma, Lokmana Kendini Şikâyet Etme, Yel Satma.

Bu teoriler Nasreddin Hoca fıkralarındaki gülmeyi izah etmede önemli bir yere sahiptir. Yukarıda her bir fıkrayı bir teori altında vermiş olsak da bazı fıkraları birden fazla teori ile açıklamak mümkündür. Bu nedenle daha geniş çalışmalarla bir fıkra daha geniş perspektifle

incelenmelidir. Biz mevcut fıkraların sadece bir yönünü ele alarak ‘İnsanlar neden Nasreddin Hoca fıkralarına gülüyor?’ sorusuna cevap bulmaya çalıştık. Bu sorunun cevabı özelde Türkmenistan, genelde ise Türk halkının neye güldüğünü de izah etmek açısından son derece önemli olacaktır.

KAYNAKLAR

- ALPTEKİN, A. B., (2011), Doğu Türklerinin Nasreddin Hocası Mitolojik Bir Kahraman mıdır, Bilig, (Sayı: 59), ss. 21-30
- BATUR, Z., (2012), Nasreddin Hoca Fıkralarında Değer Yargılar ve Eğitim, Turkish Studies, (Volume 7/3), Ankara ss. 583-596
- BAYRAKTAR, Z., (2010), Mizah Teorileri ve Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Tahlili, Ege Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı /Türk Halk Bilimi (Folklor) Bilim Dalı, İzmir
- BERKELİYEV, K., (1980), Türkmen Halk Dörediciliği Boyunça Görkezici, Aşkabat: İlim Neşriyatı
- BİRDOĞAN, N., (1997), Azerbaycan Gülmeceleri ve Nasreddin Hoca, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- BORATAP, P. N., (2006), Nasreddin Hoca, (4. Baskı), Kırmızı Yayınları, İstanbul
- CABBAROV, T., (1990), “Nasreddin Hoca Dünyanın Oğlu”, I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 69-75
- CAVANAUGH, R., (2002), “An Analysis Of The Relationship Between” Humor Styles And Perceived, Unpublished Doctoral Dissertation, Quality Of Life Among University Faculty, UMI Dissertation Information Service
- DAKUKÎ, İ., (1996), “İrak Türkmenlerinde ve Araplarda Nasreddin Hoca”, Nasreddin Hoca’nın Dünyası, Ankara s. 113–117.
- DUMAN, M., (2008), Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası, Heyamola Yayınları, İstanbul
- ERŞAHİN, İ., (2005), Halk Kültürü ve Edebiyat Sözlüğü, Ötüken Yayınları, Ankara
- FORSTER, E.M., (2001), Roman Sanatı, Adam Yayınları, İstanbul
- GÖRKEM, İ., (2012), Nasreddin Hoca Olgusunun Algılanması ve Anlamlandırılması Üzerine, Türkbilig, (Sayı: 23), ss. 83-106
- GÜLER, Ç. - UFUK GÜLER, B., (2000), Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi. Yazıt Yayınları, Ankara
- HALMUHAMMEDOV, Ş., (1977), Türkmen Halk Yumorunun ve Satirasının Özboluşluluğu, İlim Neşriyat, Aşkabat
- KALENDEROĞLU, İ., (2016), Türkmen Şorta Sözlere ve Nasreddin Hoca (Ependi), Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, ss. 672-678
- KAPLAN, M., (2016), Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-Tip Tahlilleri, (10. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul

Türkmenistan Sahasında Olup Anadolu Sahasında Olmayan Nasreddin Hoca Fıkralarının Mizah Teorileri Bağlamında Değerlendirilmesi

- KARA, A., (2008), "Kazak Türklerinde Nasreddin Hoca ve Fıkraları",
<http://atadan.wordpress.com/category/nasrettin-hoca/> , 10.04.2019
- KURGAN, Ş., (1996), Nasrettin Hoca, (II. Baskı) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
- MORREAL, J., (1997), Gülmeyi Ciddiye Almak, Çev.: Kubilay Arsever-Şenar Soyar, İris Yayınları, İstanbul
- MURADOĞLU, M., (1996), Nasreddin Hoca Dünyayı Geziyor, Milli Folklor, (sayı: 31-32) Ankara, ss. 21-23
- NASRATTINOĞLU, İ., (1996), "Yirmi Üç Molla Nasreddin", Nasreddin Hoca'ya Armağan, Olak Yayınları, İstanbul, s.: 237-260
- NUTKU, Ö., (2001), Dram Sanatı, Kabalıcı Yayınevi, (4. Baskı), İstanbul
- OTAŞ, M., (1993), KadimiyAfandi Latifalari, Halk Mirası Neşriyatı, Taşkent.
- ÖZKAN, İ., (1999), Ependi Şorta Sözler Yomaklar, TİKA Yayınları, Ankara
- ÖZTÜR, R., (2006), Efendi Kelimesinden Hareketle Nasreddin Hoca'nın Kimliği Hakkında Görüşler, VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Gaziantep
- RAHMANKULOV, F., (1997), Türkmen Mizahı ve Nasreddin Hoca, Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s.: 203-209, Ankara
- RAHMANKULOV, F., (1998), Türkmenistan'da Nasreddin Hoca Fıkraları, Ege Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı /Türk Halk Bilimi (Folklor) Bilim Dalı, İzmir
- SAKAOĞLU S. - ALPTEKİN A. B., (2009), Nasreddin Hoca, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara
- SOLMAZ, E., (2016a), Özbek Mizahında Nasreddin Hoca Tipi Ve Fıkraları, Ege Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı /Türk Halk Bilimi (Folklor) Bilim Dalı, İzmir
- SOLMAZ, E., (2016b), Özbek Mizahında Nasreddin Hoca Algısı, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi (Sayı:18), s. 229-238
- SUSA, A., (2002), Humor Type, Orgnizational Climate And Outcomes; The Shortest Distance Between An Organizations Environment And The BottomLine is Laughter, Unpublished Doctoral Dissertation, University of Nebraska, UMI Dissertation Information Service
- TDK, 26.09.2006, Tip Maddesi,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ac4e2fe98cc58.94307318, 01.04.2018
- TÜRKMEN, F., (1999), Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi), Akademi Kitapevi, İzmir

- TÜRKMEN, F., (2009), Türkmenistan’da Mizah Tipleri, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 191-196, İzmir
- USTA, M., (2015), Nasreddin Hoca Tipi ve Fıkralarının Oluşumunun Bağlam Merkezli Halk Bilim Yöntemleri Açısından İncelenmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş
- YAĞMUR, O., (2009), Hoca Nasreddin ve Türkmenistanlı Mammetveli Kemine’nin Fıkra Alakalıkları, 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları ss. 909-912, Ankara
- YARDIMCI, İ., (2010), Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3/2, ss. 1-41, Uşak
- YILDIRIM, D., (1992), Türk Dünyası El Kitabı, (3. Cilt /Fıkra) Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara
- YILDIRIM, D., (1999), Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları, Akçağ Yayınlar, Ankara

1EKLER (Fıkra Metinleri)

1. HALININ ALTINA PARA BIRAKMA

Bir gün Hoca Nasreddin’in arkadaşı gelip ondan para ister. Hoca da yerdeki halıyı gösterip: “Şunun altından alabilirsin.” der. Adam birkaç gün sonra borç aldığı parayı geri getirir.

Hoca: “Aldığın yere bırak.” der. Adam parayı bırakır gider. Bu olay bir iki kere devam eder. Son borç istemeden sonra tekrar para geri getirilir ama halının altına konmaz. Konuyormuş gibi yapılır cebine geri atılır. Birkaç gün sonra adam gelip tekrar borç para ister. Hoca: “Şu halının altından al.” der. Adam halının altına bakıp parayı bulamayınca: “Burada para mara yok.” der. Hoca da: “Eğer bırakmış olsaydın orada olacaktı.” diye karşılık verir. (Duman, 2008: 548)

2. ÖKSÜRÜĞÜ YARIM ÇIKARMA

Emir Timur, Efendi’yi hiç mat edemiyormuş. Bir gün vezirlerine: “Kim Nesreddin Efendi’yi mat ederse ona memleketin yarım vergisini vereceğim.” demiş. Vezirler üç gün- üç gece müzakere ettiler ve Ependi’yi saraya, misafirlığe davet edip: “Efendim, bize yarım öksürük lâzımdır. Lütfen şimdi yarım öksürünüz.” demişler.

Ependi bir dakika bile düşünmeden sofradaki helva bıçağını almış, bıçağın ağzını kendi ağzına koyup öksürmüş ve “Buyurun, isterseniz orasını alınız, isterseniz burasını.” demiş (Duman, 2008: 548).

¹ Bu bölümde fıkraların başlıklarını fiil esasına göre yaptık.

3. ISIRILMaktan KORKMA

Ependi, bir gün, mezarlığın yanından geçerken bir koca köpeğin mezar taşma çıkmakta olduğunu görünce, asasıyla ürkütüp kaçırmak ister. Köpek dönüp hırlayınca, Ependi ısırılmaktan korkarak: “Affedersiniz, bilmiyordum, o mezar sizin sülâleye mi aitti?” demiş (Duman, 2008: 548).

4. AYNAYA BAKMA

Ependi, bir gün bir ayna bulur. Aynaya bakınca kendisini görüp: “Yahu bu ayna senin miydi? Ben yolda sahipsiz yatan bir şey sandım. Senin ise alabilirsin.” deyip aynayı yola atar (Duman, 2008: 548).

5. SOĞUĞUN ÜŞÜMESİ

Bir gece yatarken Ependi'nin oğlu çok üşür. Dayanamaz Ependi'yi uyandırarak: “Baba, soğuk da üşür mü acaba?” diye sorar. Ependi: “Yok oğlum, soğuk üşümez, deyince oğlu: “Üşümüyorsa ne diye benim yorganımdan içeri giriyor.” karşılığını verir (Duman, 2008: 548-549).

6. YEMEĞİN YARISINI KÖPEĞE VERME

Bir gün Ependi'yi akşam yemeğine çağırırlar. O, önüne konulan iki tabak pilavdan birisini arkasına döker. İt enikleri üşüşerek pilavı yerler. Bunu görenler: “Yahu Ependi, bu ne biçim iş?” diye sorarlar.

Ependi, pilavın yenildiğini görüp: “Kalan kaymak ite akşam yemeği olur, derler.” diye karşılık verir (Duman, 2008: 549).

7. ALIŞKANLIK OLMASI

Ependi'nin akrabalarından biri ağır hastaymış. Konu komşu onu ziyarete gelip: “Ependi, hastanın durumu nasıl?” diye sorarlar. Ependi: “Bir iki gün öncesine kadar biraz iyiydi. Fakat Hûda'ya şükür artık tezce ölür.” der. Ziyaretçiler şaşırarak: “Ependi, bu Hûda'ya şükür de ne demek oluyor şimdi?” derler. Ependi ise: “Yani bir alışkanlık işte. İnsanlar başlarına kaza geldiği zaman hep bu sözü söyledikleri için ben de tekrarlıyayım dedim ama galiba olmadı.” diye karşılık verir (Duman, 2008: 549).

8. DEVENİN BAŞINI KESME

Ependi, bir gün devesine binip tüccarlarla beraber bir memlekete doğru yola çıkar. Devesi yolda ürkerek onu düşürür. Ependi deveyi çökertir, kılıcıyla hayvanın başını keser. Arkadaşları: “Ependi ne yaptın böyle?” diye sorarlar.

Ependi onlara: “Bunun aklı başındadır. Başını kesmezsem beni gene düşürür.” der (Duman, 2008: 549).

9. İKİ DEVEDEN BİRİNİN KAÇMASI

Ependi bir gün iki deveyi yedekleyip başka bir köye götürüyorken yolda bakar ki arkadaki devenin ipi kopmuş ve ortalıktan kaybolmuş. Ependi bir süre kaybolan deveyi arar, bulamayınca geriye döner ve diğer deveye: “Arkadaşının kaçtığını neden söylemedin.” diye bağırır ve onu dövmeye başlar (Duman, 2008: 549).

10. HIÇ GÖTÜRME

Bir gün, Nasreddin Hoca, heybesinin iki gözünü da küçük cam oyuncaklarla doldurup pazara giderken önüne çıkan eli sopalı biri, sopasıyla heybenin bir tarafına vurarak: “Pazara ne götürüyorsun?” diye sormuş. Hoca: “Heybenin öbür gözüne de vurursan hiçbir şey.” demiş (Duman, 2008: 550).

11. YEL SATMA

Ependi bir köye imam olur. Ramazan gelir. Köylüler anlaşarak ekinlerin verimsiz olduğunu bahane ederek Ependi’ye fitre vermeyi kararlaştırırlar. Ependi buna çok öfkelenir. Harman savrulma zamanı: “Böyle yaparsanız ben de size yel vermem. Çeçinizi nasıl savurursanız savurun. Bakalım kim kazanacak?” diyerek harman yerinin kuzey tarafındaki bayırın üstüne büyük bir savan gerer. Ependi’nin bahtından akşama kadar rüzgâr esmez. Aksine göğe beyaz bulutlar sarar. Çiftçiler telaşlanmaya başlar.

Onlardan biri: “Ben Ependi’ye geçen senekine göre iki kat fazla fitre vereceğim.” der. Bunun üzerine Ependi savandan küçük bir delik açar. Çiftçi kendi çeçine ulaşınca rüzgâr esmeye başlar. Sevinerek tınazını savurmaya başlar. Böylece taneyi ayırdıktan sonra arabasına yükleyip evine doğru gider. Komşuları bunu görüp harman yerine doğru koşmaya başlarlar. Görürler ki yaprak kıpırdamıyor. Rüzgâr kesilmiş.

Çiftçiler: “Böyle boşuna koşturmayalım, doğru Ependi’nin yanına gidelim, ne gerekiyorsa verelim de biraz yel isteyelim.” derler. Ependi’ye gelerek fitrelerini fazlasıyla ödeyeceklerini söz vererek borç yel satın alırlar.

Ependi: “İhmal etmeyin! Ahd edip söz verdikten sonra sözünüzden dönmeyin. Allah sizin buğdayınızı yer ile yeksan ettikten sonra boş elle bana gelmeyin.” diye nasihat eder.

Çiftçiler buğday vereceklerine dair yemin ederler. Ependi savanın gidip her harmana doğru bir delik açar. Herkes harmanına doğru koşar. Rüzgâr az çok esmeye başlar. Kısacası çiftçiler tınazı savurarak bol ürün alırlar. Ependi’ye de vaat ettikleri buğdayı verirler. Böylece Ependi yıllık zahiresini alır. Topladığı buğdayları arabaya

köye doğru hareket eder. Çiftçiler ile ‘Kuyular’ pınarının başında dua ederek vedalaşır. Sonra ayrılırken: “Şunu iyi bilin ki “Allah el ile alamadığını yel ile alır.” Derler. Sözü geçen obada hala yelin satıldığına dair rivayetler söyleniyormuş (Özkan, 1999: 167-169).

12. DESSAN ANLATMA

Bir gün Ependi’nin yanına öğrencileri gelip: “Ependi, ne kadar bilgili, ne kadar çok yaşamış olsan da âlimlerin bildiklerini biliyorsundur.” derler.

Ependi onlara: “Neden bilmezmişim? Biliyorum.” diye karşı çıkar. O zaman öğrenciler: “Hadi öyleyse bir dessan söyle dinleyelim.” derler. Ependi hiç düşünmeden çarçabuk bir ruzi, Serv cangallığına sefer kıldım ve ez anha dokuz böri nazar kıldım. Bir kaçını orada zede yıkıdım. Bazısı ise ekin tarlasına vurup gitti.” diye dessan söylemeye başlar. Öğrenciler bunu işitip pek memnun olurlar. Ependi’nin gerçekten âlimliğine inanırlar (Özkan, 1999: 55)

13. ÇÖMLEĞİ KUTULUĞUNDAN BERİ TANIMA

Bir gün Ependi’nin komşusunun çömleği çalınır. Çömlek sahibi onu bir hırsızın elinde görür. O hırsızı tutup, kadıya götürür. Şahit olarak da Ependi çağrılır. Kadı Ependi’ye “Sen şu çömleğin komşunun olduğunu nasıl ispat edeceksin?” diye sorar.

Ependi: “Çok kolay. Ben bu çömleği çok evvelden beri tanıyorum. O ilk önce küçücük bir kutuydu. Sonra sahibinin elinde büyüyüp çömlek oldu. Ben onu küçücük kutuluğundan beri tanıyorum.” diyerek ikna etmeye çalışır (Özkan, 1999: 55-56).

14. AT NALI BULUNCA HAYAL KURMA

Ependi, bir gün sokakta yürürken at nalı bulur. Evine gelince hayal kurmaya başlar. “İlk önce tavla yapmalı, sonra at almalı, daha sonra ise seyis tutmak gerek.” diye düşünerek evin avlusuna uzunlamasına ve enine ip ile ölçüp kazıklar çakar. Bütün gece boyunca “Ahır yapmalı, çul tedarik etmeli, seyis tutmalı, saman gerek, yem almalı.” diye hiç uyumadan dolaşır durur.

Hanımı: “Niye uyumuyorsun?” deyince: “Atın nalını buldum. Şimdi de at almayı düşünüyorum.” der. O zaman hanımı: “Vay işgüzar vay! Nal bulunca iş bitiyor mu? Kalan şeyleri ne yapacaksın? Beni satıp da mı alacaksın?” der. Ependi: “Onu da düşündüm. Bir şey etmiyor ki hanım.” diye cevaplandırır. (Özkan, 1999: 133).

15. BİR YILDA DAĞI YOK ETME

Ependi kıtlık yılları hali vakti yerinde bir köye uğrar. Köyün kuzey tarafında yüksek bir dağ bulunmaktaymış. Bu dağ öteden beri köye doğru esen serin rüzgârın önünü tutuyormuş. Bu yüzden yaz ayları köyün havası çok bunalıcı oluyormuş. Ependi köy halkına dönerek: “Eğer isterseniz, ben bu dağı yerinden oynatabilirim.” der.

Halk sevinerek: “Bunu yapabilirsiniz çok sevinir, size ihsanlarda bulunuruz.” diye etraftan bağırırlar. Ependi: “Anlaştık. Tam bir yıl sonra bu dağı yerinde yok bilin. Ancak o vakte kadar beni lezzetli yemeklerle besleyeceksiniz. Böyle işler, güç kuvvet ister.” der. Köy halkı teklifi kabul eder. Ependi’yi bir yıl boyunca da dana gibi beslerler. Vaat edilen gün gelince Ependi: “Haydi, dağı kaldırıp, benim sırtıma koyun!” der.

Halk: “Yahu Ependi, sen aklını mı yitirdin. Biz dağı nasıl kaldırıp senin sırtına koyalım?” derler. Ependi de: “Bu kadar insanın kaldıramadığı dağı benim kaldıramayacağıma aklınız çatmıyor mu?” der. (Özkan, 1999: 143).

16. EPENDİ’NİN KARGIŞININ TUTMASI

Bir adam şakalaşmak için devamlı Ependi’ye takılırmış. Ona çok çektiirmiş. Bir gün daha da ileriye giderek Ependi’nin yirmi yedi yıldır kullandığı badem ağacından yapılmış bastonunu kırar. Ependi bu işe çok üzülür. O: “Ben bu bastonu yıllardır kullanıyordum. Sanki benim elim gibiydi. Sen benim elimi kırdın! Onun için senin de ayağın kırılmalı! Benim kargışım ya bir hafta ya da kırk gün, en geç bir sene sonra tesirini gösterir.” der.

O adam utanarak ne diyeceğini şaşırır. Bir şeyler sayıklayarak kapıdan çıkacağı zaman ayağı kayarak sırt üstü düşer. Sol ayağı kırılır. Korkusundan hemen tövbe eder. Ağlayıp emekleyerek Ependi’nin yanına gelir. Ependi’ye yalvararak: “Hani senin kargışın kırk gün sonra çıkıyordu? Daha çok az zaman geçti.” der.

Ependi: “Kırk gün sonra çıkar. Bu ayağın senin kırk gün önce yaptığın işlerin cezasıdır. Bastonumu kırdığın için kırk gün sonra sağ ayağın da kırılacak. O zaman sen emekleyerek yürümek zorunda kalacaksın!” (Özkan, 1999: 181).

17. İSTENİLEN ŞEYLERİ ERTESİ GÜN VERME

Ependi, kendisinden istenilen her şeyi ertesi gün verirmiş. Ona niçin böyle yaptığını sordukları zaman ise: “Verdiğim eşyaların kıymetini iyice bilsinler, değerini anlasınlar!” diye böyle yapıyorum der. (Özkan, 1999: 185).

18. BOŞBOĞAZA ÖKÜZ DEME

Bir gün Ependi, kendi başına gitmek için yola çıkar. Eşeğini önüne katıp

giderken, yolda bir boşboğaz önünden çıkar ve lüzumsuzca: “Behey Ependi iki kişi olup nereye gidiyorsunuz?” diye sorar. Ependi eşeğini gösterip:

“Siz şimdi şununla tam sütkardeşi gibi ayak uydurup yürüyüverin. Benim şurada azıcık işim var. Bittikten sonra arkanızdan yetişir her şeyi olduğu gibi söylerim.” der. (Özkan, 1999: 209).

19. EN SONUNDA GELİNECEK YERİN MEZARLIK OLMASI

Ependi bir gün sokaktan geçerken bir onun sarığını alıp kaçar. Ependi sesini çıkarmadan kaçan adamın aksine mezarlığa doğru gider. Onu görenler: “Peki Ependi burada ne yapıyorsun?” diye sorarlar.

“Bir adam benim sarığımı alıp kaçtı. Ben onu bekliyorum.” diye cevap verir. Bunun üzerine adamlar: “Sarığımı alıp kaçan adamın burada ne işi var? Git onu başka yerde ara!” derler. Ependi ise: “Yahu kardeşler, onu niçin arayayım? Başka gidecek yeri yoktur. Yine sonunda geleceği yer burasıdır.” der. (Özkan, 1999: 249)

20. ALLAH'TAN ÖKÜZ İSTEME

Ependi'ye tarla sürmek için bir çift öküz lazım olur. Köylüler: “Sana gerçekten öküz lazımsa, Allah'tan iste.” derler. Ependi dağın eteğine gidip Allah'a yalvarır. Köylülerden biri de daha önce oraya varıp gizlenir. Ependi dağa dönüp “Ey Allah'ım!” deyince, orada gizlenen: “Söyle!” diye cevap verir.

“Bana bir çift öküz ver.”

“Vermem!”

“Öküz vermezsen benden namaz, oruç bekleme. İstiyorsan canımı al!”

Oradaki adam: “Namaz ve orucu yerine getirmeyeceksen al sana.” diye Ependi'nin üstüne bir kara taşı yuvarlayıp bırakır. Ependi güçlkle çekilip kurtulur.

Bunun üzerine Ependi: “Ver desem vermezsin. Vur desem iki kere vuruyorsun. Sen nasıl Allah'sın!” diye söylenir. (Özkan, 1999: 257).

21. ADAM OLMAYI ÖĞRETME

Bir gün Ependi'ye; “Nasıl doğru adam olunur?” diye sorarlar. O zaman Ependi: “Bilenler konulunca dinlemek lazımdır. Eğer sizin sözünüzü dinlemiyorlarsa, ağzınızdan çıkanı kulağımızın işitmesi gerekir.” der. (Özkan, 1999: 261)

22. DÜNYA'NIN ENİ VE BOYUNU SORMA

Bir gün Ependi'ye sokaktan geçip giderken yolda rastladığı kimseler durdurup: “Ependi sen âlim adamsın, bizim tartışmamızı çözöver. Acaba Dünya'nın eni boyu kaç arşın?” diye sorarlar. O sırada öteden bir cenazeyi defnetmek için

mezarlığa götürüyorlarmış. Ependi tabutu göstererek: “Bu soruyu şu tabutta yatana sorun, o bilir.” der. “Bak ölçmüş, biçmiş, gidiyor.” (Özkan, 1999: 277).

23. İNSANLARI KANDIRMA

Bir gün Ependi, hanımı ile otururken bahse girip: “Ben şimdi köyün bütün insanların kandıracağım.” deyince; hanımı “Kandıramazsın.” der. Bunun üzerine Ependi dama çıkararak: “Ey ahali, köyün yukarı tarafında adak yemeği vardır. Duyduk duymadık demeyin. Hepiniz gidin ha!” diye gırtlakını yırtarcasına bağırır.

Bütün insanlar onun sözüne inanıp, denilen tarafa giderler. Etrafta sadece hoca ile karısı kalır. Halkın toplanıp gittiğini gören Ependi: “Yahu hanım, haydi kabını al da önüme düş. Adak yemeği verildiği gerçek olmasın sonra.” der. (Özkan, 1999: 289).

24. YAĞI DÖKME

Hanımı bir gün Ependi'nin eline bir akçe verip, onu yağ almaya gönderir. Ependi derin ve ayaklı büyük kâseyi alıp gider. Dükkâna varır, yağ alır. Fakat yağ kâseye sığmaz. Dükkân sahibi: “Hani kalan yağ için kabın var mı?” diye sorunca, Ependi: “Hepsini almıyorsa bu yüzüne de koy!” diye kâseyi ters çevirir. İçindeki yağ dökülür. O halde kâsenin alt ayaklarına konan yağ alıp evine gelir.

Hanımı: “Ependi getirdiğin yağ bu mu?” diye sorunca, Ependi: “Bu tarafında da var!” diye kâseyi dönderir. Getirdiği yağ da dökülür. (Özkan, 1999: 297).

25. AFYONUN ETKİSİNİ DENEME

Ependi afyon insana çok neşe veriyor, duyar ve denemek ister. Aktara giderek afyon satın alır. Ağızına biraz afyon atarak hamama gider. Hamamda otururken şöyle düşünür.

“İşte al sana neşe. Bırak neşeyi başını bile döndürmüyor. Yoksa satıcı beni kandırdı mı acaba? En iyisi satıcıya giderek bunun sebebini öğreneyim.” der.

Daha sonra çırılçıplak haliyle aktarın yanına gelir: “Yahu, senin bana sattığın afyonun neşe filan verdiği yok.” der.

O zaman aktar: “Neşe vermiyor olabilir. Fakat seni daha yeni doğmuş çocuk gibi çırılçıplak bırakmış ya!” diye cevap verir. (Özkan, 1999: 303).

26. UCUZ OLUNCAKENDİNİ ALMA

Şehir pazarında üzüm çubuklarının fiyatı çok ucuz olduğu haberi çabucak alıcılara duyulur. Müşterilerden birisi Ependi'nin yanına gelip, fiyatı daha da aşağıya

indirmek için aracılık etmesini ister. Ependi bunun üzerine satıcının yanına giderek bir şeyler söyler.

Neticeyi merak eden müşteri gelince Ependi: “Tam senin istediğin gibi oldu. Fakat biraz uğraştırdı. Satıcıyı kandırdım. Hatta senin istediğinden epeyce ucuz oldu. Bütün bunları sadece senin hatırın için yaptım. Nasıl beğendin mi?” der. Müşteri sevincinden hoplamaya başlar. O anda Ependi: “Bu arada kendimi de ihmal etmedim. İnşallah kusuruma bakmazsın.” der. Adam: “Aman Ependi bu da ne demek. Hangi ahmak kendi menfaatini unuttur? Söyle bakalım ne yaptın?”

“Çubuklar ucuz olduğu için hepsini kendim satın aldım!”. (Özkan, 1999: 315).

27. EPENDİ'YE HATA YAPTIN MI DİYE SORULMASI

Bir gün başkadı, tüccar ve Ependi üçü bir araya gelirler. Söyleyecek bir şey bulamayan kadı ile tüccar, Ependi'ye takılmak isterler: ‘Çok konuşan, çok yanılır.’ diye bir atasözü var. Peki Ependi sen vaaz ü nasihat ederken hiç yanılıp hata yaptığın oldu mu?’ diye sorarlar. Ependi hiç düşünmeden:

“Evet, bir defasında Kur'an'dan ayet okurken ‘kazaların ikisini unutan ateştedir.’ diyeceğim yerde, ‘Kadı ateşte demişim.’ Yine bir gün daha büyük bir hata yaparak: ‘Yalancının yeri cehennemdir.’ diyeceğim yerde ‘Tüccarların yeri cehennemdir.’ demiştim.” diye söyler.

Tüccar “Sana dokunma demedim mi?” der, gibi kadıya bakar. Kadı dayanamaz: “Biz seninle laf yarıştıramayız. İstersen veli, istersen bilgin olabilirsin. Bir bakıma şeytana ders veren hilekâr yahut gözleri kızarmış öfkeli öküz gibi gödek ve aptal da olabilirsin.” der.

Ependi kadıya bakarak: “Hayır öyle değil; ilk söylediğin olabilir. Fakat hilekâr olamam. Çünkü sahtekâr olmak için başkadı olmak gerekir. Bir de şu tüccar kadar malım mülküm yok ki, aptallık edeyim.” der (Özkan, 1999: 318-319).

28. OĞLUN OLURUM DEME

Biri Ependi'nin üzerine gülmek maksadıyla ona: “Senin annenin ölmesine çok üzüldüm, ölmeseydi ben onunla evlenirdim ve seni de evlat edinirdim, sen de benim oğlum olurdun.” demiş.

“Bu fikirdeysen henüz geç değil!” diye Ependi cevap vermiş.

O, “Neden geç değil?” diye tekrar sorduğunda Ependi: “Kolay, sen kızına bana verirsin, ben de senin oğlun olurum.” diye rahat cevap vermiş (Rahmankulov, 1998: 43).

29. EPENDİ’NİN KARISININ KENDİNİ ASMASI

Ependi’nin karısı kendisini asmış. Komşuları bu durumu ona söylemişler. Ependi olay yerine varıp, ağaçta asılı duran karısına şöyle demiş: “Keşke hep ağaçlar bunun gibi meyve verseydi.” (Rahmankulov, 1998: 44).

30. EPENDİ’NİN KARISINI ÇOK BEĞENMESİ

Bir gün Ependi karısına: “Sen güzel, akıllı ve çiçek gibisin. Allah u Teâlâ seni yaratmamış olsa ben ne yapardım?” demiş. Karısı ona: “Allah u Teâlâ benim gibi iki tane yaratmış olsaydı ne yapardım diye sorduğunda: “İkisiyle evlenirdim.” diye rahatça cevaplamış (Rahmankulov, 1998: 44).

31. BAĞ SAHİBİNDEN YARDIM İSTEME

Bir gün Ependi bir bahçeye elma çalmaya girmiş. Büyük ve sert elmalardan sepetine doldurduğu zaman, bahçe sahibi gelmiş. Ependi onu görüp kaçmaya başlamış. Bahçe sahibi de düşmüş bunun peşine. Önüne duvar çıkmış. Ependi duvardan atlamaya çalışmış ama olmamış. O zaman da bağ sahibi peşinden gelmiş. Ependi ona: “Hadi çabuk ol da beni kaldır.” diye sahibinden yardım istemiş (Rahmankulov, 1998: 44-45).

32. GÜNAHINI AFFETTİRMEK

Ependi’nin çirkin bir hanımı varmış. Bir akşamüzeri Ependi saatlerce gözünü ayırmadan hanımını seyretmiş. Bu olaya şaşırان hanımı kocasına bakarak: “Ne oldu, niye beni böyle süzüyorsun?” demiş.

“Bugün ben güzel bir kadın gördüm ve gözümü ayırmadan saatlerce onu seyrettim. Birkaç defa da kendimi zorlayarak bakmamak istedim ama olmadı. Şimdi de yaptığım günahı affettirmek için ona kaç saat baktıysam sana da o kadar gözümü ayırmadan bakacağım.” demiş (Rahmankulov, 1998: 45).

33. SAÇIN SAKALDAN BÜYÜK OLMASI

Ependi’nin saçı bembeyaz, sakalı ise simsiyahmış. “Neden senin saçın bembeyaz oluyor da sakalın simsiyah?” diye sormuşlar. Ependi rahatça: “Saçım sakalımdan yirmi yaş daha büyük.” diye cevap vermiş (Rahmankulov, 1998: 45-46).

34. ORUCU BOZMA

Ependi yaşlanmış. Bir ramazan ayında o da oruç tutmuş. Günlerin uzunluğundan dolayı, gün batıncaya kadar dayanamamış. Ağzı boğazı kuruyarak, şöyle demiş: “Ne yapalım Tanrı öteki dünyada bundan daha ağır bir ceza vermese gerek.” deyip su içmiş (Rahmankulov, 1998: 46).

35. ARKANA SAHİP OLMA

Ependi ile sokakta gezen biri birden yellenmiş. O Ependi'ye yaptığını sezdirmemek için: “Evet şimdi ne yapalım?” diyecek olmuş.

O zaman Ependi: “Şimdi herkes kendi arkasına sahip olmalıdır.” demiş (Rahmankulov, 1998: 46).

36. İŞTAHINI OLMA

Ependi'yi misafirlige davet ederlerken: “Senin iştahın var mı?” diye sormuşlar. Ependi: “Bende tek bir şey var o da iştahtır.” diye cevap vermiş (Rahmankulov, 1998: 47).

37. LOKMANA KENDİNİ ŞİKÂYET ETME

Ependi, lokmana kendi kendisine şikâyet etmiş: “Benim üç tane karım var. Son zamanlarda belim ve sırtım ağrıyor. Ne yapabilirim? Hangi ilaç bana iyi gelir?” diye sormuş.

Üç karından da boşanacaksın, en iyi ilaç odur.” diye cevap almış (Rahmankulov, 1998: 48).

38. KASAP İLE LOKMAN ARASINDAKİ FARKI SÖYLEME

Bir gün Ependi'ye: “Kasap ile lokmanın arasında fark var mı? diye sormuşlar. Ependi “Tabi ki var.” diye cevap vermiş. “Kasap önce öldürüyor, sonra derisini alıyor, lokman ise önce soyup sonra öldürüyor.” demiş (Rahmankulov, 1998: 48).

39. EŞEĞİNİ DÖVME

Komşu köyden Ependi'nin evine misafir gelmiş. Ependi misafiri görür görmez eşeğini dövmeye başlamış ve “Keşke sen kaybolsan da ölsen de senden kurtulsam. Ben sana ne yüklemek istediysem, yükletmedin. Şimdi de beni yüzü kara ettin.” diye bağıryormuş. Gelen misafir dayanamamış: “Ona vurma. O, getirmedığı şeyi götüremez ki!” diyerek eşeğin tarafını tutmuş (Rahmankulov, 1998: 49).

40. ÇOK YEMEK YEME

Adamın biri misafirlikte hiç kimseye bakmadan çok yemiş ve hastalanmış. Ependi ona: “Neden böyle çok yemek yedin?” diye sormuş. “Bedava yemeği neden az yiyeyim. Yemek benimki değildi.” demiş. “Yemek senin olmayabilir. Ancak mide seninki değil mi?” diye Ependi sormuş (Rahmankulov, 1998: 49).

41. İKİ EŞEĞİN YÜKÜNÜ YÜKLEME

Padişah ile vezir ava giderken Ependi'yi de beraber götürmüşler.

Hizmetkârları ise onların peşinden yürüyerek geliyormuş. Hava sıcak olduğu için padişah ile vezir kaftanlarını çıkartıp hizmetkârlarına vermişler. Padişah: “Efendi benim hizmetkârlarımın kuvvetini gör, onların sırtına vurulan yük bir eşeğin yükü kadar var.” demiş.

Ependi: “Haşmetmeap, onların sırtındaki yük söylediğinizden daha fazla, iki eşeğin yüküdür.” diye cevap vermiş (Rahmankulov, 1998: 182-183).

42. İSKENDER ZÜLKARNEYİN ANNESİNİ SÖYLEME

Günlerden bir gün Timurlenk Efendi'ye: “Ey âlim sen her şeyi herkesi biliyormuşsun, İskender Zülkarneyn'in annesi kimdir?” diye sormuş. Efendi: “Padişahın karısıymış.” diye sükûnetle cevap vermiş (Rahmankulov, 1998: 23).